

EWA DOMAŃSKA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0003-0875-976X

O AFRYKAŃSKIEJ HISTORII, ZNACZENIU TEORII ORAZ EDUKACJI HISTORYCZNEJ W NIGERII. Z OLUFUNKE ADEBOYE ROZMAWIA EWA DOMAŃSKA

**ON AFRICAN HISTORY, THE IMPORTANCE OF THEORY
AND HISTORICAL EDUCATION IN NIGERIA. EWA DOMAŃSKA
IN CONVERSATION WITH OLUFUNKE ADEBOYE**

Abstract

In this interview, conducted during the XXIII International Congress of Historical Sciences in Poznań (2022), Olufunke Adeboye (Professor of Social History at the University of Lagos, Nigeria) discusses the problems of decolonisation of African history, the relations between academic historiography and popular history, new trends in historical writing, the importance of theory for historical research, and the problems of historical education in Nigeria.

Keywords: academic history, decolonisation, historical education, Nigeria, Nigerian historiography, public history, theory of history

Słowa kluczowe: historia akademicka, dekolonizacja, edukacja historyczna, Nigeria, nigeryjska historiografia, historia publiczna, teoria historii

Ewa Domańska¹: Pozwolę sobie zacząć od pytania o to, jak zdefiniowałaby Pani status historiografii w środowisku akademickim i poza nim? Czy Pani zdaniem historycy w Nigerii i w innych krajach afrykańskich interesują się teorią i historią historiografii? Jak wygląda związek pomiędzy historiografią uprawianą w środowisku akademickim oraz poza nim, zwłaszcza jeżeli chodzi na przykład o historię publiczną oraz wpływ polityki historycznej na badania i pisarstwo historyczne.

Olufunke Adebeye²: Odpowiem najpierw na kwestie dotyczące relacji pomiędzy historiografią naukową i popularną. Są to związki tak bliskie, że nasze stowarzyszenia zawodowych historyków fundują stypendia dla historyków niebędących naukowcami. Historycy spoza środowiska akademickiego publikują wiele książek; niektóre z nich naukowcy nazywają „kronikami”. Są one bardzo cenne jako teksty źródłowe do badań prowadzonych przez historyków akademickich. Nieakademiccy „kronikarze” spisują tradycje ustne w taki sposób, w jaki zostały im przekazane. Ta dokumentacja jest niezwykle istotna zarówno dla samych autorów, jak i ich odbiorców, przede wszystkim w kontekście polityki tożsamości, polityki historycznej, a także roli różnych społeczności w szerszej perspektywie polityki regionalnej oraz narodowej. Jedną z moich doktorantek, Adepeju Ilupeju, prowadzi badania nad pamięcią w wybranych lokalnych kronikach Jorubów i analizuje, jak w tych tekstach utrwalona została pamięć zbiorowa. Jak bardzo selektywne są takie regionalne zapisy? Jaki rodzaj pamięci zachowują autorzy w tego typu kronikach? To zaledwie kilka pytań stawianych przez historyków ze środowiska naukowego. Regionalni kronikarze są bardzo poważani. Ceni się ich zarówno w gronie naukowym, jak i w ich lokalnych społecznościach. W ostatnich latach w sposób znaczący przybywa nieakademickich publikacji, ponieważ starsi ludzie uznają spisywanie zbiorowej historii na potrzeby nowych pokoleń za swój święty, społeczny obowiązek.

Wróćę teraz do aspektu pytania, który dotyczył statusu historiografii w akademii. Jeżeli rozumiemy historiografię szeroko, jako obejmującą historię pisarstwa historycznego, teorię historii, metodologiczne zagadnienia wiedzy historycznej

¹ Ewa Domańska – profesor nauk humanistycznych na Wydziale Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz *visiting professor* na Stanford University. Członek korespondent PAN; przewodnicząca Komisji Teorii i Historii Historiografii oraz Metodologii Historii Komitetu Nauk Historycznych PAN. Zajmuje się metodologią, teorią i historią historiografii, nowymi tendencjami w badaniach historycznych, humanistyką środowiskową oraz badaniami ekobójstwa i ludobójstwa. Ostatnie publikacje: *Wprowadzenie do metodologii historii* (red. z Janem Pomorskim; PWN, 2022), Jerzy Topolski, *Theory and Methodology of Historical Knowledge* (red. z Anną Topolską; Faculty of History Press AMU, 2022); *Ekshumacje polityczne* (red. z Alexandrą Staniewską; słowo/obraz terytoria, 2023).

² Olufunke Adebeye – profesor historii społecznej na Lagos University, Nigeria. Zainteresowania badawcze dotyczą problematyki *gender* w Afryce, afrykańskiej historiografii, historii Nigerii w XIX i XX wieku, a także historii ruchu zielonoświątkowców w Afryce Zachodniej. Ostatnie publikacje: *Nigerian Women in Politics* (red. z Bolanle Awe; Ben and Nina Mba Foundation, 2022); *Fighting in God's Name: Religion and Conflict in Local-Global Perspectives* (red. z Afe Adogame i Corey L. Williams; Lexington Books, 2020). Obecnie pełni funkcję dziekana Faculty of Arts na University of Lagos.

oraz badania wiodących tendencji w praktykach historycznych, to można stwierdzić, że historiografia zajmuje na uniwersytetach znaczącą i widoczną pozycję. Zarówno na studiach pierwszego, jak i drugiego stopnia kursy dotyczące historiografii są obowiązkowe. Uznaje się je za kluczowe dla szkolenia historyków nie tylko na uniwersytetach, lecz też w instytutach historii studiów nauczycielskich. Nie powstało jednak dotąd żadne krajowe stowarzyszenie skupiające badaczy zajmujących się teorią i praktyką historiografii. Nadal jest ono jeszcze w planach.

ED: Jako badaczka reprezentująca pozaeuropejską akademię, jak widzi Pani zagrożenia, ale i możliwości, stojące przed teorią historii jako obszarem badań?

OA: Teorie są dla historii bardzo ważne. Tworzą one szkielet rekonstruowanej przez nas historii i pomagają zrozumieć, dlaczego wydarzenia zaistniały w taki, a nie w inny sposób. Jeżeli chodzi o rozwiązania instytucjonalne, to teoria historii nie jest jeszcze postrzegana jako odrębna dyscyplina naukowa i sytuuje się na pograniczach różnych instytutów. W naszym Instytucie Historii na studiach licencjackich uczymy teorii historii w ramach kursu dotyczącego historiografii. Na poziomie studiów magisterskich oferujemy kurs pod tytułem „Teorie i pojęcia w historii”, który dotyczy teoretycznych podstaw różnych rodzajów historii. W większości Instytutów Filozofii wykłada się zaś filozofię historii.

Trudno znaleźć w moim pokoleniu badaczy, którzy specjalizują się tylko w teorii historii, ale jest wielu, którzy wpisują historiografię i/lub teorię historii jako jeden z obszarów swoich zainteresowań. Pojawiło się jednak nowe pokolenie historyków, badaczy zaraz po studiach doktoranckich, którzy skupiają swoje zainteresowania wyłącznie na historiografii lub teorii historii.

W Afryce istnieje obecnie pochłaniająca wielu naukowców tendencja do przebudowy *African Studies*. W tym kontekście największym wyzwaniem dla historyków jest dziś dekolonizacja afrykańskiej historii. To bardzo ważna kwestia, ponieważ stale odkrywamy pewne subtelne, imperialistyczne niuansy w tekstach historycznych, które dotąd postrzegaliśmy jako neutralne. Nie rzucają się one w oczy tak, jak to było w przypadku Hegla i innych myślicieli jego pokolenia, jednak choć są delikatniejsze, to okazują się równie protekcjonalne. Najważniejszym wyzwaniem jest zatem dokończenie procesu wyzwolenia afrykańskiej historii z kolonialnych ram i odniesień. Ten ruch był w latach pięćdziesiątych wspierany przez nacjonalistycznych historyków, ale teraz podejmują go współcześni badacze świadomi podstępny utrzymywanie się kolonialnych ram w interpretacjach afrykańskiej historii. Jak sądzę, kontynuacja tej tendencji pomoże także przemyśleć niektóre istniejące teorie historii, a w ten sposób doprowadzi do ich istotnych zmian oraz nowatorskich zastosowań i na tym by właśnie polegał afrykański wkład w światowe dyskusje dotyczące teorii.

ED: A co sądzi Pani na temat przyszłości teorii historii?

OA: Przyszłość teorii historii jest obiecująca. Nie możemy się przecież cały czas specjalizować w narracjach historycznych. W pewnym momencie potrzebujemy jakiejś teorii, która zepnie te wszystkie narracje i pomoże zrozumieć tworzone przez nas różne rekonstrukcje przeszłości. Jak już wspomniałam, mamy już

nowe rzesze historyków specjalizujących się w teorii historii oraz filozoficznych dyskusjach dotyczących problemów wiedzy historycznej.

ED: Czy dostrzega Pani w Nigerii i w innych krajach afrykańskich jakieś teorie tworzone przez afrykańskich historyków, które mogłyby wzbogacić toczące się obecnie dyskusje akademickie? Zauważamy coraz więcej badaczy pochodzących z Ameryki Łacińskiej, z Argentyny, Brazylii, Chile, Meksyku... Przyczyniają się oni do rozwoju światowych badań, stają się coraz bardziej widoczni, podczas gdy historycy (oraz teorie historii) z Afryki nie są jeszcze tak obecni. Kongres w Poznaniu jest okazją, by spotkać się z redaktorami najważniejszych czasopism z naszej dziedziny, na przykład *Rethinking History* czy *Storia della Storiografia*, którzy są zainteresowani publikowaniem prac badaczy spoza Europy. Czy Pani zdaniem są w Pani otoczeniu naukowcy, którzy powinni zostać wypromowani ze względu na ich oryginalne myśli?

OA: Wielu badaczy z pierwszych pokoleń afrykańskich historyków u szczytu kariery poświęciło czas na badanie kwestii teoretycznych, choć nie było to zajęcie powszechne. Adiele Afigbo ubolewał nad nędzą teorii afrykańskiej historiografii swoich czasów³. Ogólnym trendem wśród narodowych historyków w tamtym okresie było przede wszystkim ustanowienie poprzez rygorystyczną rekonstrukcję mocno opartych na empirycznych dowodach narracji historycznych, a dopiero potem określenie ogólnych schematów wyjaśniania⁴. Proszę zauważyć, że wiele prac w antologiach, które ukazały się w XXI wieku, zostało po raz pierwszy opublikowanych w latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych lub nawet jeszcze wcześniej. Większość z tych rozważań dotyczy interpretacji historii typowych dla Afryki. Kolejne pokolenia afrykańskich historyków kontynuowały zainteresowania teoriami historii⁵ i nawet jeśli nie były one ich głównym przedmiotem badań,

³ Adiele Afigbo, *The Poverty of African Historiography* (Nsukka: Afrografika, 1977). [Wszystkie przypisy pochodzą od Olufunke Adeboye – przyp. red.].

⁴ Zob. na przykład: Adiele Afigbo, *Myth, History and Society: The Collected Works of Adiele Afigbo*, red. Toyin Falola (Trenton, NJ and Asmara (Eritrea): Africa World Press, 2006); Obaro Ikime, *History, the Historian and the Nation: The Voice of a Nigerian Historian* (Ibadan: Heinemann Educational Books, 2006); Ebiegberi Joe Alagoa, *The Practice of History in Africa: A History of African Historiography* (Port Harcourt, Nigeria: Onyoma Research Publications, 2006); Bethwell Allan Ogot, *The Challenges of History and Leadership in Africa: The Essays of Bethwell Allan Ogot*, red. Toyin Falola, E.S. Atieno-Odhiambo (Trenton and Asmara: African World Press, Inc., 2002); Adu Boahen, *Africa in the Twentieth Century: The Adu Boahen Reader*, red. Toyin Falola (Trenton, N.J., and Asmara, Eritrea: Africa World Press, 2004).

⁵ Zob. na przykład teksty opublikowane w książce: Paul Tiyambe Zeleza, *Manufacturing African Studies and Crises* (Dakar: Codesria, 1997) oraz inne książki i artykuły Zelezy: Paul Tiyambe Zeleza, „The Challenges of Writing African Economic History”, w *Contested Terrains and Constructed Categories: Contemporary Africa in Focus*, red. George Clement Bond, Nigel C. Gibson (London: Routledge, 2002), 59–84; Paul Tiyambe Zeleza, „Gender Biases in African Historiography”, w *African Gender Studies: A Reader*, red. Oyeronke Oyèwùmí (London: Palgrave Macmillan, 2005), 207–232; *The Study of Africa: Disciplinary and Interdisciplinary Encounters*, red. Paul Tiyambe Zeleza (Dakar: Codesria, 2006). Zob. także: Emmanuel Akyeampong, „The African Voice in African Studies Today”, w *Reclaiming Human Sciences through African Perspectives*, red. Helen Lauer, Kofi

to w swych publikacjach poświęcili dużo uwagi zagadnieniom historiograficznym. Obecnie wielu młodych i obiecujących naukowców jest w pełni oddanych tej dziedzinie. Mimo to współczesne pokolenie historyków ma poczucie teoretycznych deficytów w dziedzinie afrykańskiej historiografii, i nad tym należy pracować. Musimy wzmocnić nasze narodowe oraz kontynentalne stowarzyszenia historyków. Są to platformy umożliwiające współpracę w promowaniu historiografii i teorii historii.

ED: Czy dostrzega Pani w Nigerii jakieś szczególne problemy czy trudności związane z badaniami historycznymi? W Europie dużo mówi się na przykład o polityce historycznej i dyskutuje na temat niebezpieczeństw związanych z nadużywaniem historii do celów politycznych. Czy w Afryce dzieje się podobnie?

OA: Oczywiście, ale sytuacja wygląda różnie w poszczególnych krajach. Na przykład w Nigerii był taki czas w latach osiemdziesiątych, kiedy historia została usunięta z programu nauczania szkół średnich i zastąpiona przedmiotem o nazwie *Government* [Rząd]. Ten nowy przedmiot dotyczył różnych rodzajów rządów na świecie: demokracji, monarchii, oligarchii itd. Były to łatwe zajęcia, które uczniowie uwielbiali, bo nie musieli na nich czytać tak obszernych tekstów, jak w przypadku tradycyjnie nauczanej historii. Jednak z czasem odkryliśmy, jak wielkie szkody wyrządziła ta edukacyjna dyspensa – uczniowie stracili zmysł historyczny. Politycy mogli im wmówić wszystko. Zwykle też dawali się nabrać na wszystko, na co się natknęli w mediach społecznościowych. Zaniepokojeni starsi historycy pisali prasowe repliki, żeby sprostować fakty. Po jakimś czasie uznano, że usunięcie historii ze szkolnego programu mogło mieć pewien wpływ na politykę, związany również z polityką historyczną. Na szczęście jednak HNS [Stowarzyszenie Historyczne Nigerii⁶] zaczęło lobbować za powrotem historii do programu nauczania licealnego. Po wielu petycjach oraz publicznych kampaniach Towarzystwa Historycznego Minister Edukacji w 2018 roku zarządził wreszcie, że historia powinna zostać przywrócona do szkół średnich, pod warunkiem, że uniwersyteccy historycy przygotowują stosowne podręczniki. Oczywiście szybko je wydano. Nowym wyzwaniem jest teraz zainteresowanie uczniów, ponieważ nadal mogą oni wybierać pomiędzy Rządem a Historią. Edukatorzy muszą zatem pilnować, by program historii nie był zbyt obciążający i był bardziej atrakcyjny dla nastolatków.

Anyidoho (Legon, Accra: Sub-Saharan Publishers, 2012), 982–989. Inne przykłady: Lily Mafela, „Historical Knowledge, The Historian and the History Teacher: A Troubled Tripartite?”, *Boleswa Journal of Theology, Religion and Philosophy* 4, 2 (2014): 90–113; *African Historiography: Essays in Honour of Jacob Ade*, red. Toyin Falola (Ajayi, Harlow: Longman, 1993); *Emergent Themes and Methods in African Studies. Essays in Honor of Adiele E. Afigbo*, red. Toyin Falola, Adam Paddock (Trenton, NJ: Africa World Press, 2009); C.B.N. Ogbogbo, *Recalibrating the Study of History in Nigeria* (Department of History and Diplomatic Studies, University of Abuja, 2016) oraz *Advocacy for History. A Festschrift in Honour of Prof. CBN Ogbogbo*, red. Philip Afaha (Abuja: Command Publishers, 2018).

⁶ Historical Society of Nigeria zostało założone w 1955 roku na University College Ibadan. Więcej informacji można znaleźć na stronie: <https://www.historicalsocietynigeria.org.ng> (dostęp: 26.07.2023).

Inny wymiar polityki historycznej dotyczy dawnych wydarzeń, które w niektórych społecznościach postrzegane są jako traumatyczne: rząd może nie chcieć, by o nich mówiono, aby nie rozdrapywać starych ran i nie wracać do dawnego cierpienia. Owszem, zdarza się tak od czasu do czasu, ale zwykle historycy starają się spisywać własne, formalne, naukowe wersje. Najważniejszym zadaniem jest teraz, by ich publikacje były przystępne dla ogółu, bo gdy wyłącznie historycy czytają prace wydawane przez innych historyków, to nie wywierają większego wpływu na społeczeństwo. Kładzie się również nacisk na historię publiczną i na to, jak wprowadzamy historię do sfery publicznej, jak rekonstruujemy przeszłość instytucji publicznych oraz władzy oraz czy staramy się, by te opowieści były zrozumiałe i czytelne dla szerszego grona odbiorców.

ED: Dziękuję. Kolejne pytanie: które z wydanych ostatnio w dziedzinie teorii i historii historiografii publikacji są dla Pani ciekawe i najbardziej inspirujące?

OA: Wymieniłabym prace takich badaczy jak Hayden White, Georg Iggers, Alan Munslow i Keith Jenkins. Z perspektywy *gender* – Joan Scott. Byłoby mi trudno wybrać jedno nazwisko, ale może wskazałabym Jenkinsa.

ED: Hayden White i Keith Jenkins przez wielu badaczy uznawani są za kontrowersyjnych. Jaki rodzaj krytyki ich prac jest charakterystyczny dla Pani i Pani studentów? Jakie wątpliwości pojawiają się w związku z ideami tych badaczy?

OA: Cóż, jedną z rzeczy, które zaobserwowaliśmy w ich teoriach jest to, że jeśli podąża się za nimi wiernie aż do samego końca, to na dłuższą metę jakakolwiek historia przestaje być możliwa. Jeśli postrzegamy historię jako przedsięwzięcie ustrukturyzowane i budowane przez różnych historyków w różnych kontekstach, to w poszukiwaniu prawdy i przy marginalnym obiektywizmie, a także nacisku kładzionym bardziej na język (zagadnienia lingwistyczne) oraz ocenę, jakim wartościowaniem może być ten język nacechowany, to czy ostatecznie da się spisać jakąkolwiek historię bez tych językowych wątpliwości? Czy jesteśmy w stanie pisać historię bez tych zidentyfikowanych aspektów subiektywizmu? To bardzo trudne. Gdyby podążać bezwarunkowo za takimi argumentami, to cała historia byłaby podejrzana i nikt nie sprostałby stawianym jej surowym wymogom. Więc tak wygląda nasza krytyka. Zamiast wylewać dziecko z kąpielą, powinniśmy raczej postawić sobie pytanie, jak zminimalizować niektóre z tych trudności, które stawia przed nami tworzenie wiedzy historycznej.

ED: Jakie współczesne trendy badań historycznych, popularne w Europie oraz Stanach Zjednoczonych, takie jak na przykład historia zwierząt, historia środowiskowa oraz historia kultury materialnej, są popularne również w Nigerii?

OA: Niedawno właśnie przeczytałam zajawkę nowej książki napisanej przez młodego afrykańskiego badacza, Saheeda Aderinto, zatytułowanej *Animality and Colonial Subjecthood in Africa* (2022)⁷. Inne przykłady to: *Disability in Africa*

⁷ Saheed Aderinto, *Animality and Colonial Subjecthood in Africa. The Human and Nonhuman Creatures of Nigeria* (Athens: Ohio University Press, 2022). Zob. także wywiad z autorem:

pod redakcją Toyina Falola i Nica Hamela⁸ oraz publikacja Ayodeji Olukoju specjalizującego się w historii morza. Ze względu na panoramiczność jego badań nad morzem, czasami zaprasza się go jako specjalistę w zdawałoby się nierozstrzygalnych sprawach sądowych⁹. W 2020 roku Akinwumi Ogundiran wydał książkę pod tytułem: *The Yoruba: A New History*, w której na podstawie źródeł archeologicznych sięgał od 300 roku przed naszą erą aż do 1840 roku naszej ery¹⁰. Warto także wymienić: *The Culture of Mental Illness and Psychiatric Practice in Africa*¹¹ oraz niedawno wydaną *Larger Than Life: Popular Icons and Villains in Yoruba Thought and Society*¹².

ED: Chciałabym zapytać o Pani badania. Zajmuje się Pani historią społeczeństwa Jorubów, przedkolonialną oraz współczesną historią Afryki, historią gender, a także historią ruchu Kościoła Zielonoświątkowego. Jakie teorie oraz podejścia stosuje Pani w swoich badaniach?

OA: Teorie historii mają różne zastosowania: istnieją zarówno jako konkretne teorie historyczne wspomagające badania określonych tematów, jak i wielkie teorie wspomagające uprawianie historii. Do analiz historycznych wykorzystuję różne teorie. Używam także teorii i pojęć zapożyczonych z innych dyscyplin, by wyjaśnić moje idee. Podam dwa przykłady. Przemyslenia José Casanovy zamieszczone w książce *Public Religions in the Modern World*¹³ oraz idee Sethy M. Lowa pochodzące z *Spatializing Culture*¹⁴ pomogły mi właściwie określić przestrzeń publiczną w badaniach opisanych w „Pentecostal Appropriation of Public Space in Nigeria”¹⁵. Innym przykładem mogą być moje rozważania nad reprezentacją kobiecego przywództwa wśród Jorubów, które doprowadziły do publikacji „Framing Female Leadership on Stage and Screen in Yorubaland: Efunsetan Aniwura Revisited”¹⁶. Szczególnie pomocna była tu dla mnie koncepcja ramowania, o której pisali Judith Butler, Hayden White i Robert Rosenstone.

<https://newbooksnetwork.com/animality-and-colonial-subjecthood-in-africa> (dostęp: 14.05.2023).

⁸ *Disability in Africa: Inclusion, Care and the Ethics of Humanity*, red. Toyin Falola, Nic Hamel (Rochester: Boydell & Brewer, 2021).

⁹ Niedawno wydał: *African Seaports and Maritime Economics in Historical Perspective*, red. Ayodeji Olukoju, Daniel Castillo Hidalgo (Cham: Palgrave Macmillan, 2020).

¹⁰ Akinwumi Ogundiran, *The Yoruba: A New History* (Bloomington: Indiana University Press, 2020).

¹¹ *The Culture of Mental Illness and Psychiatric Practice in Africa*, red. Emmanuel Akyeampong, Allan G. Hill, Arthur Kleinman (Bloomington: Indiana University Press, 2015).

¹² *Larger Than Life: Popular Icons and Villains in Yoruba Thought and Society*, red. Rufus T. Akinyele, Olutayo C. Adesina (Glassboro: Goldline & Jacobs Publishing, 2023).

¹³ José Casanova, *Public Religions in the Modern World* (Chicago – London: Chicago University Press, 1994).

¹⁴ Setha M. Low, *Spatializing Culture. The Ethnography of Space and Place* (New York: Routledge, 2016).

¹⁵ Olufunke Adeboye, „A Church in a Cinema Hall? Pentecostal Appropriation of Public Space in Nigeria”, *Journal of Religion in Africa* 42 (2012): 145–171.

¹⁶ Olufunke Adeboye, „Framing Female Leadership on Stage and Screen in Yorubaland: Efunsetan Aniwura Revisited”, *Gender and History* 30, 3 (2018): 666–681.

W *Ramach wojny*¹⁷ Judith Butler ujmowała ramy jako nasycone polityką i będące przedmiotem działań władzy. Z kolei koncepcja „historiofotii” Haydena White’a¹⁸ opisuje reprezentację historii w obrazach oraz dyskursie filmowym. Podkreśla, jaki potencjał drzemie w „czytaniu” historii w filmach historycznych oraz tekstach wizualnych; potencjał pozwalający odkrywać nowe znaczenia przeszłości, które mogły umknąć historii pisanej. Rozważania Rosenstone’a na temat filmów historycznych są z tymi zagadnieniami blisko związane¹⁹. Wszystkie powyższe teorie i podejścia pomogły mi zrozumieć, że kluczowym zadaniem historyka jest traktowanie filmów oraz innych dramaturgicznych form wyrazu na ich własnych warunkach. Historyk nie powinien się zajmować tym, czy filmy trafnie (i prawdziwie) oddają historyczną przeszłość, bowiem są one nastawione na osiągnięcie innego celu niż historia pisana. To są zatem przykłady, które pokazują, w jaki sposób łączę różne teorie oraz podejścia we własnych badaniach.

ED: Bardzo dziękuję za rozmowę.

Przełożyła Anna Tomczyk
Przekład przejrzała Ewa Domańska

BIBLIOGRAFIA

- Adeboye, Olufunke. „A Church in a Cinema Hall? Pentecostal Appropriation of Public Space in Nigeria”. *Journal of Religion in Africa* 42 (2012): 145–171.
- Adeboye, Olufunke. „Framing Female Leadership on Stage and Screen in Yorubaland: Efunsetan Aniwura Revisited”. *Gender and History* 30, 3 (2018): 666–681.
- Aderinto, Saheed. *Animality and Colonial Subjecthood in Africa. The Human and Nonhuman Creatures of Nigeria*. Athens: Ohio University Press, 2022.
- Advocacy for History. A Festschrift in Honour of Prof. CBN Ogbogbo*, red. Philip Afaha. Abuja: Command Publishers, 2018.
- Afigbo, Adiele. *Myth, History and Society: The Collected Works of Adiele Afigbo*, red. Toyin Falola. Trenton, NJ and Asmara (Eritrea): Africa World Press, 2006.
- Afigbo, Adiele. *The Poverty of African Historiography*. Nsukka: Afrografika, 1977.
- African Historiography: Essays in Honour of Jacob Ade*, red. Toyin Falola. Ajayi, Harlow: Longman, 1993.
- African Seaports and Maritime Economics in Historical Perspective*, red. Ayodeji Olukoju, Daniel Castillo Hidalgo. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- Akyeampong, Emmanuel. „The African Voice in African Studies Today”. W *Reclaiming Human Sciences through African Perspectives*, red. Helen Lauer and Kofi Anyidoho, vol. 2, 982–989. Accra: Sub-Saharan Publishers, 2012.

¹⁷ Judith Butler, *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest oplakiwania?*, przeł. Agata Czarnacka (Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2011).

¹⁸ Hayden White, „Historiografia i historiofotia”, przeł. Łukasz Zaremba, w Hayden White, *Przeszłość praktyczna*, red. Ewa Domańska (Kraków: Universitas, 2014), 255–266.

¹⁹ Robert A. Rosenstone, „The Historical Film: Looking at the Past in a Post-Literate Age”, w *The Historical Film, History and Memory in Media*, red. Marcia Landy (New Brunswick: Rutgers University Press, 2001), 50–66.

- Alagoa, Ebiegberi Joe. *The Practice of History in Africa: A History of African Historiography*. Port Harcourt, Nigeria: Onyoma Research Publications, 2006.
- Boahen, Adu. *Africa in the Twentieth Century: The Adu Boahen Reader*, red. Toyin Falola. Trenton, N.J., and Asmara, Eritrea: Africa World Press, 2004.
- Butler, Judith. *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest oplakiwania?*, przeł. Agata Czarnacka. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2011.
- Casanova, José. *Public Religions in the Modern World*. Chicago – London: Chicago University Press, 1994.
- The Culture of Mental Illness and Psychiatric Practice in Africa*, red. Emmanuel Akyeampong, Allan G. Hill, Arthur Kleinman. Bloomington: Indiana University Press, 2015.
- Disability in Africa: Inclusion, Care and the Ethics of Humanity*, red. Toyin Falola, Nic Hamel. Rochester: Boydell & Brewer, 2021.
- Emergent Themes and Methods in African Studies. Essays in Honor of Adiele E. Afigbo*, red. Toyin Falola, Adam Paddock. Trenton, NJ: Africa World Press, 2009.
- Ikime, Obaro. *History, the Historian and the Nation: The Voice of a Nigerian Historian*. Ibadan: Heinemann Educational Books, 2006.
- Larger Than Life: Popular Icons and Villains in Yoruba Thought and Society*, red. Rufus T. Akinyele, Olutayo C. Adesina. Glassboro: Goldline & Jacobs Publishing, 2023.
- Low, Setha M. *Spatializing Culture. The Ethnography of Space and Place*. New York: Routledge, 2016.
- Mafela, Lily. „Historical Knowledge, The Historian and the History Teacher: A Troubled Tripartite?”. *Boleswa Journal of Theology, Religion and Philosophy* 4, 2 (2014): 90–113.
- Ogbogbo, C.B.N. *Recalibrating the Study of History in Nigeria*. Department of History and Diplomatic Studies, University of Abuja, 2016.
- Ogot, Bethwell Allan. *The Challenges of History and Leadership in Africa: The Essays of Bethwell Allan Ogot*, red. Toyin Falola, E.S. Atieno-Odhiambo. Trenton, N.J., and Asmara, Eritrea: African World Press, Inc., 2002.
- Ogundiran, Akinwumi. *The Yoruba: A New History*. Bloomington: Indiana University Press, 2020.
- Rosenstone, Robert A. „The Historical Film: Looking at the Past in a Post-Literate Age”. W *The Historical Film, History and Memory in Media*, red. Marcia Landy, 50–66. New Brunswick: Rutgers University Press, 2001.
- The Study of Africa: Disciplinary and Interdisciplinary Encounters*, red. Paul Tiyambe Zeleza. Dakar: Codesria, 2006.
- White, Hayden. „Historiografia i historiofotia”, przeł. Łukasz Zaremba. W Hayden White, *Przeszłość praktyczna*, red. Ewa Domańska, 255–266. Kraków: Universitas, 2014.
- Zareza, Paul Tiyambe. „Gender Biases in African Historiography”. W *African Gender Studies: A Reader*, red. Oyeronke Oyěwùmí, 207–232. London: Palgrave Macmillan, 2005.
- Zeleza, Paul Tiyambe. „The Challenges of Writing African Economic History”. W *Contested Terrains and Constructed Categories: Contemporary Africa in Focus*, red. George Clement Bond, Nigel C. Gibson, 59–84. London: Routledge, 2002.
- Zeleza, Paul Tiyambe. *Manufacturing African Studies and Crises*. Dakar: Codesria, 1997.